

АНТИЧКА ЕПИСТОЛАРНА ТЕОРИЈА: КУС ПРЕГЛЕД

Крајна содржина

Овој труд истражува кус преглед на антички теоретски примери за писмо: како во антиката бил дефиниран поимот 'писмо' (ἐπιστολή, epistula), што се развивало во теоријата за писма, од какви примери се состоел епистоларниот decorum и кои видови писма биле дефинирани во антички прирачници за составување писма. Целта на трудот е врз основа на сочувани теоретски примери да се реконструира антиката епистоларна теорија. Директни примери за оваа теорија се примери за писма во примерот „Περὶ ἐρμηνείας“ на Псевдо-Деметриј, два прирачници за пишување писма („Τύποι ἐπιστολικοί“ и „Ἐπιστολικάιοι χαρακτήρες“), еден кус пример на софистиот Филостахиј од Лемнос, едно писмо на Григорij Назијанин и примерот „De epistulis“, поместен на крајот од реторичкиот прирачник на Јулиј Виктор „Ars rhetorica“. Индиректни примери, пак, за антиката епистоларна теорија се не толку бројни примери забелешки за писмото како облик и за видовите писма, кои се среќаваат, главно, во Кикероновите писма.

Клучни зборови: АНТИЧКА ЕПИСТОЛАРНА ТЕОРИЈА, АНТИЧКО ПИСМО
ΕΠΙΣΤΟΛΑΡΗΝ DECORUM

1. Античка епистоларна теорија: директни и индиректни сведоштва

Античката епистографска пракса во текот на различните етапи од својот долг и континуиран развој создала продукција која во однос на бројноста и разновидноста на писмата што ги содржи е тешко споредлива со која било подоцнежна епистографска продукција. Иако во хеленскиот културен контекст оваа пракса била етаблирана уште во раниот четврти век ст. е.,¹ од списите кои дошле до нас преку ракописната традиција не може да се добие впечаток дека писмото како облик било предмет на опсежни теоретски согледби. За најстар спис во кој предмет на интерес е писмото се смета расправата на Деметриј *За јазичниот израз* (Περὶ ἐρμηνείας), во која, по поглавјето за едноставниот јазичен израз, е поместен еден кус

¹ Најстарото зачувано писмо во кое се среќаваат епистоларните формули вообичаени во подоцнежната епистографска пракса е писмото на Кир до Кијаксар, вметнато во списокот *Воспитание на Кир* (Κύρου παιδεία) на Ксенофонт (Xen. Cyrop. 4.5. 27-33). Списот се датира околу 370 г. ст.е., а приближно во тој период се датираат и писмата кои ракописната традиција му ги припишува на Платон.

екскурс за писмата (Dem. *De eloc.* 223-235).² Единствени, пак, зачувани прирачници за пишување писма се списите *Видови писма* (Τύποι ἐπιστολικοί) на Псевдо-Деметриј и *Епистолари видови* (Ἐπιστολιμαῖοι χαρακτῆρες) на Псевдо-Либаниј,³ кои, исто како и споменатата расправа на Деметриј, не можат точно да се датираат.⁴ Од прирачникот на Псевдо-Деметриј, кој се смета за постар, е извесно дека во времето кога бил создаден прирачникот, постоела некаква теорија (θεωρίαν) која се занимавала со писмото како облик.⁵ Оваа теорија веројатно била конципирана слично како и во списокот на Псевдо-Деметриј: зад уводниот дел, во кој накусо биле изложени некои основни препораки за писмото како облик, следувал каталог со мошне кус модел за различни видови писма. Освен во овие два списа, писмото е предмет на теориско промислување и во еден кус трактат на софистот Филострат од Лемнос (*EG*: 14-15) и во едно писмо на Грегориј Назијанин (*ibid.* 15-16). Единственото директно сведоштво за античката епистолarna теорија на латински јазик е апендиксот *За писма* (De epistulis), поместен на крајот од списокот *Реторска вештина* (Ars rhetorica) на римскиот ретор од четврти век н. е. Гај Јулиј Виктор (*RLM* pp. 447-8). Покрај овие директни сведоштва, во литературата се среќаваат и некои спорадични белешки за тоа што е тоа писмо, какви видови писма постојат и како треба да се составуваат писма. Најстарите и најбројните *obiter dicta* за писмото се среќа-

² Не постојат доволно уверливи показатели ниту за авторството на овој спис ниту за времето на неговото настанување. Во најстариот ракопис (Parisinus Graecus 1741) како негов автор е посочен Деметриј од Фалерон (с. 350-280 г. ст. е), перипатетичар, ученик и пријател на Теофраст. Денес во теоријата што го третира ова прашање не постои дилема дека автор на списокот не е Деметриј од Фалерон, туку или е некој друг Деметриј или авторот е анонимен. Најверливи показатели за тоа дека познатиот перипатетичар и ученик на Теофраст не е автор на списокот се фактот што Диоген Лаертиј во биографијата на Теофраст (Diog. Laert. 5. 5) не го споменува списокот, а индикативни во однос на тоа се и бројните разлики во јазичниот израз со кој е напишан списокот и со кој се напишани списите за кои не постои сомнеж дека се авторство на Деметриј од Фалерон. Отворено е и прашањето за датирањето на списокот. Предложените одговори покриваат период од неколку века, почнувајќи од трети век ст. е. до први век н. е. Види, на пример, Innes, 311-335, Kennedy 1994: 88-90.

³ Во некои ракописи како автор на списокот се посочува софистот Либаниј, а во други неоплатонистот Прокле. Со оглед на тоа што се смета за извесно дека ниту едниот од двајцата не е автор на списокот, во теоријата е прифатена конвенцијата анонимниот автор да се означува со името Псевдо-Либаниј.

⁴ Се претпоставува дека во периодот меѓу вториот век ст. е. и третиот век н. е. списокот на Псевдо-Деметриј доживеал повеќе изданија, а дека текстот што е зачуван денес е подоцнежна верзија на некој постар спис (Poster, 24); неизвесно е и времето на настанување на списокот на Псевдо-Либаниј. Се смета дека и овој спис се развивал постепено, а дека верзијата што е зачувана денес настанала меѓу четвртиот и петтиот век н. е. (Klauck, 202).

⁵ На почеток на прирачникот, авторот вели: Τῶν ἐπιστολικῶν τύπων, ᾧ Ἡρακλείδη, ἐχόντων τὴν Θεωρίαν τοῦ συνεστάναι μὲν ἀπὸ πλείονων εἰδῶν, ... [Според теоријата што се занимава со видовите писма, Хераклеиде, писма може да се составуваат на различни начини, trans. Malhebre, 31.]

ваат во писмата на Кикерон, а писмото е предмет и на некои попатни и куси коментари и во писмата на Сенека (*Sen. Ep.* 75. 1-4), во учебникот по реторика *Образование на ѝговорничко̄* (*Institutio oratoria*) на Квинтилијан (*Quint. Inst.* 1.1.29; 9.4.19-20; 11.1.21) и во два зачувани прирачника за т.н. 'подготвителни вежби' (*προγυμνάσματα*),⁶ едниот на александрискиот софист и помлад современик на Квинтилијан – Аелиј Теон (*RG vol. II: p.* 115), а другиот на софистот Николај, учител по реторика во Константинопол од 5 век н. е. (*Nicolai Progymnasmata: p.* 67).

Со оглед на тоа што во зачуваните прирачници по реторика што му претходат на учебникот на Квинтилијан, кој претставува критички приказ на целокупната дотогашна реторска теорија, писмата не се споменуваат воопшто, а и во учебникот на Квинтилијан се споменуваат ретко, со прилично голема сигурност може да се заклучи дека писмото во реториката не било предмет на голем интерес. Препораките за тоа како треба да се составуваат писма не биле ниту дел од наставната програма позната како 'подготвителни вежби' (*προγυμνάσματα*). Ова е очигледно од фактот што во двата споменати прирачника, кои претставуваат сведоштво за овој тип наставни содржини, писмата се споменуваат само во вежбата *προσωποποιία* или *ἠθοποιία*, која претставувала вежба во која од ученикот се барало да состави говор или писмо⁷ во кои ќе ги презентира размислувањата на некоја позната историска личност, митолошки лик или измислена личност. Веројатно е дека во антиката писмото имало статус на текст, пред сè, со утилитарна функција за чие составување се сметало дека не е неопходна дополнителна едукација, надвор од регуларното образование по граматика и реторика. Препораките за тоа како треба да се составуваат писма, како што смета Постер, веројатно биле изложувани во форма на куси белешки, прирачници или предавања кои учителот ги чувал од своите студентски денови. Зад нив следувал каталог со различни типови писма, кои на учениците им служеле како модел за тоа како треба да состават определен вид писмо. Пишу-

⁶ Во античкото реторичко образование, наставната програма позната како 'подготвителни вежби' (*προγυμνάσματα*) се состоела од четиринаесет вежби, кои имале цел да го подготват идниот беседник, кој шголук го заокружил своето образование по граматика, за попродабочено проучување на начелата и техниките на реториката. Во рамките на овој степен од своето образование, идниот беседник учел како да измислува приказни (*μῦθος*, *fabula*), како да раскажува (*διήγηση*, *narratio*), побива (*ἀνασκεινή*, *refutatio/reprehensio*), докажува (*κατασκεινή*, *confirmatio*), пофалува (*ἐγκώμιον*, *laudatio*), прекорува (*ψόγος*, *invectiva*), опишува (*ἔκφρασις*, *descriptio*) итн. Повеќе за подготвителните вежби, види Reichel 1909; Bonner 1977: 250-276; Kennedy 1983: 54-73; Kennedy 1994: 202-208; Kennedy 1999: 26-28.

⁷ Целта на овие вежби била попластично да се прикаже карактерот на лицето избрано за портретирање. Еден вид последица на овие вежби се т.н. псевдоепиграфски писма – збирки со писма за кои денес се знае дека се дела на подоцнежни автори кои имперсонализираат славни личности од минатото (на пр. Ајсхин, Аполониј од Тијана, Аристотел, Еврипид, Хераклит, Питагора и питагорејците, Сократ и сократовците итн.), како и писмата на Алкифрон, Ајлијан и Филострат, создадени во периодот на Втората Софистика. Писмата на Алкифрон, на пример, се писма во кои авторот имперсонализира рибари, земјоделци, паразити и хетајри. За псевдоепиграфските збирки писма, види, на пример, Trapp, 27-31, а за писмата на Алкифрон *ibid.* 32-33.

вањето писма се сметало за формулаичен процес, кој подразбирал препишување делови од соодветниот модел на писмо со внесување неопходни минимални корекции (Poster, 22).

2. За епистоларниот облик (de forma epistolari)

Најстарата дефиниција на поимот 'писмо' е дефиницијата на Артемон, издавачот на Аристотеловите писма, цитирана од Деметриј во екскурсот за писмата. Според Артемон, 'писмото е еден вид преполовен дијалог' (Dem. *De eloc.* 223). Во прирачникот на Псевдо-Либаниј, писмото е дефинирано слично: 'писмото е некој вид разговор (ὁμιλία) во пишан облик со некого од кого сме раздвоени, кој исполнува практично ползна цел; човек зборува во писмото исто како да е во друштво на отсутното лице' (EG. p.6). Поистоветувањето на писмото со разговор се чини дека било вообичаено и во теоријата што им претходела на списите на Деметриј и Псевдо-Либаниј. Тоа може да се заклучи од референците на писмото и на праксата на пишување писма кои се среќаваат кај Кикерон. Во *Vitoriana Филијика*, Кикерон ги нарекува писмата *amicorum colloquia absentium* – 'разговор меѓу отсутни пријатели' (Cic. *Phil.* 2.4). Концептот дека писмото е некој вид разговор меѓу отсутни пријатели, разговор преку писмо и(ли) привид на разговор е еден вид општо место и во Кикероновите писма. Во едно писмо до Квинт, на пример, Кикерон му пишува на својот брат дека ужива кога чита подолги писма од него, а и дека самиот често му пишува на Квинт долги писма, зашто кога ги чита писмата што ги добил од него, му се чини како да го слуша (*cum tua lego, te audire*), а кога тој самиот нему му пишува писма, му се чини како да разговара со него (*cum ad te scribo, tecum loqui videor*) (Cic. *Q. fr.* 1.1.45). Впечатокот дека 'писмото е разговор меѓу отсутни пријатели' може да се нотира во изразот *loqui cum aliquo absens* 'да зборуваш со некого во отсуство', со кој Кикерон често ја опишува својата пракса на пишување писма: 'не оставив да помине ниту еден ден без да ти напишам некакво писмо, не зашто имав многу за што да ти пишувам, туку за да разговарам со тебе во отсуство' (Cic. *Att.* 7.15.1, прев. С. Кочовска-Стевовиќ).⁸

⁸ Идентификацијата на писмото со разговор во отсуство или привид на разговор е особено честа во писмата на Кикерон, а се среќава и во писмата на Сенека. Во едно писмо до Атик, на пример, Кикерон бара од својот адресат почесто да му пишува писма, употребувајќи го изразот *per litteras colloquare* – 'да се разговара со некого преку писма': *tu velim ... quam saepissime tecum per litteras colloquare* – 'би сакал почесто да разговараш со мене преку писма' (Cic. *Att.* 6.1.24); во друго писмо, пак, му пишува дека иако немал за што да му пишува, сепак, решил да му се обрати преку писмо бидејќи на тој начин има впечаток како да разговара со него: *Ego, etsi nihil habeo quod ad te scribam, scribo tamen quia tecum loqui videor* – 'Јас, иако немам за што да ти пишам, сепак ти пишувам, бидејќи така имам впечаток дека разговарам со тебе.' (Cic. *Att.* 12.53). Види и Cic. *Fam.* 12.30.1; *Fam.* 15.14.3; *Fam.* 15.19.1; *Att.* 12.39.2; *Att.* 13.18 etc.). Поистоветувањето на писмото со разговор се назира и во писмата на Сенека. Во едно писмо тој му пишува на Лукилиј дека сака неговите писма да бидат напишани со говор

Писмото е предмет на најопсежна теориска обработка во екскурсот за јазично обликување на писмата на Деметриј. Од сите четири основни вида јазичен израз (οἱ ἅπλοῖ χαρακτήρες) кои Деметриј ги дефинира во својата расправа,⁹ како најсоодветен за писмото тој го смета едноставниот јазичен израз (ἰσχνός χαρακτήρ). Најзначајни одлики на едноставниот јазичен израз (Dem. *De eloc.* 190-222) се употребата на зборовите во нивното основно или буквално значење и нивното соодветно поврзување во зборовни состави. На лексички план, за овој израз не е својствена употребата на сложени, неологизми и двосмислени зборови.¹⁰ На планот на синтаксата, пак, едноставниот израз се одликува со редослед на зборовите кој го следи природниот тек на мислата, со не премногу долги реченици и со отсуство на зависни конструкции и реторски фигури кои не се вообичаени за секојдневниот говор. Фактот што Деметриј ‘јазичниот израз на писмото’ (ὁ ἐπιτολικὸς χαρακτήρ) го разгледува одделно од расправата за едноставниот јазичен израз, говори дека, сепак, според него, при јазичното обликување на писмата не е доволно авторот да ги следи само препораките за едноставниот јазичен израз. Својот осврт кон писмата го конципира споредувајќи го писмото со дијалог, пригодна беседа и судска беседа. На почетокот од екскурсот, Деметриј полемизира со тезата на Артемон, според која писмото, бидејќи е некој вид преполовен дијалог, треба јазично да се обликува исто како и дијалогот. Според него, писмото, со оглед на тоа што ‘се пишува и се испраќа како некој вид подарок’ *ibid.* 224), треба да се дотерува многу повнимателно од дијалогот, кој подражава активен говор. Честите прекинувања и подражавањето на активен говор, својствени за дијалогот, Деметриј не ги смета за соодветни за писмо, бидејќи нивното присуство во кој било пишан облик (ἐν γραφῆ), па оттаму и во писмо, би предизвикало нејасност. Изразот својствен за пригодните и судските беседи, исто така, е несоодветен за писмо. Имено, кога некој би се обраќал во писмо слично како што се обраќа во пригодна беседа, тој, според Деметриј, не би наликувал на човек што води пријателски разговор (λαλοῦντι, туку на човек што кажува пригодна беседа (ἐπιδεικνυμένω). Периодите, својствени за судските беседи, исто така, се несоодветни за писмо, зашто таквото обликување на писмата е несоодветно за ‘пријателско општење меѓу пријатели’ [οὐδὲ φιλικόν. *ibid.* 4.229].¹¹ Кога

(sermo) каков што би користел кога би седел или шетал заедно со него: ‘таков каков што би бил мојот говор кога заедно би седеле или шетале, неусилен и лесен, такви сакам да ми бидат и писмата, во нив да нема ништо наметливо и неприродно’ (Sen. *Ep.* 75.1).

⁹ Деметриј дефинира четири основни вида јазичен израз [οἱ ἅπλοῖ χαρακτήρες]: ‘едноставен’ [ἰσχνός], ‘возвишен’ [μεγαλοπρεπής], ‘мазен’ [γλαφυρός] и ‘жесток’ [δεινός]. Покрај овие основни видови, според него, постојат и други видови јазичен израз, кои настануваат со мешање на споменатите четири. Види Dem. (*De eloc.* 36-222).

¹⁰ Сличен став во однос на ова прашање може да се насети и кај Кикерон, кој во едно писмо му пишува на својот адресат дека ‘вообичаено е писмата да се составуваат со секојдневни зборови’ [epistulas vero cotidianis verbis texere solemus (Cic. *Fam.* 9.21.1)].

¹¹ Од сето ова е извесно дека примарниот модел на писмо врз кој Деметриј ги развил своите теориски согледби било т.н. *филофронейичко писмо* – писмо чија примарна цел е да ја одржи

се составува писмо, според Деметриј, треба да се има предвид лицето на кое му се пишува. Во писма во кои авторот им се обраќа на градови и кралеви, јазичниот израз треба да биде малку повозвишен (ἐξηρομένη) од изразот на писмата до други адресати, но ни тој не треба да биде премногу возвишен, зашто во тој случај писмото нема да наликува на писмо, туку на расправа. Јазичниот израз на писмото, заклучува Деметриј, треба да биде мешавина од два вида јазичен израз – измазнет и едноставен (*ibid.* 235).

Ставовите на другите автори се во многу аспекти слични со тие на Деметриј. Според повеќето од нив, најсоодветен за писмото е секојдневниот или разговорниот јазик, кој во екскурсот на Деметриј соодветствува на т.н. ‘едноставен јазичен израз’. Највпечатливи во оваа смисла се некои од забелешките на Грегориј и Јулиј Виктор. Грегориј пишува дека оној што составува писма треба повеќе да се стреми кон ‘разговорниот јазик’ (λαλικόν). Најдобро и најубаво писмо, според него, е ‘она што е еднакво убедливо и за обичниот и за образованиот човек, она што на обичниот човек му се чини како да е напишано по мерка на толпата, а на образованиот дека е над мерката на толпата’ (*EG*: 15, прев. С. Кочовска-Стевовиќ). Јулиј Виктор, исто така, пишува дека ‘многу од препораките кои важат за говорниот јазик (*de sermone*) важат и за писмата’ (*RLM*, 447). Кога говори за изразот на писмата, тој прави дистинкција меѓу ‘деловни’ (*negotiales*) и ‘приватни писма’ (*familiares*). Деловното писмо, според него, треба да се пишува слично како што се пишува беседа, но дури и тогаш не треба да се користат сите ресурси на говорништвото, зашто јазичниот израз и во деловните писма треба да биде поблизок до говорниот јазик. Во приватните писма, пак, основното правило до кое треба авторот да се придржува е краткоста, но, писмото, сепак, не смее да биде толку многу кусо што ќе остава впечаток дека од него е нешто испуштено. Освен сообразен на типот на писмо, јазичниот израз треба да биде сообразен и на типот на релација меѓу адресантот и адресатот, како и на самата прилика. Ако писмото му се упатува на човек што е на повисока позиција од таа на авторот, не треба да биде шеговито; ако е упатено до човек со еднаков општествен статус, не треба да биде напишано со нељубезен тон; ако е упатено до човек со понизок статус, не треба да биде надмено; ако е упатено до учен

пријателската релација (φιλοφρόνησις) меѓу адресантот и адресатот. Создавањето на општоприфатениот термин денес во теоријата *филофронеџичко писмо* (*philophronetic letter*) му се припишува на Коскиеними. Англиската варијанта е превод на оригиналниот термин *Freundschaftsbrief*, создаден во студијата на Коскиеними *Studien zur Idee und Phraseologie des griechischen Briefes bis 400 n. Chr.* Helsinki: Suomalainen Tiedakatemia, 1956 (*non vidi*). Тоа што деловното писмо не било предмет на неговиот интерес, говори дека екскурсот им бил наменет, главно, на припадниците на хеленистичката аристократија, кои единствено приватните писма ги пишувале лично, *manu propria* или диктирајќи му на писар. Пишувањето на деловни писма било задача на личните секретари кои биле вработени во куќите на аристократијата и кои биле образувани за пишување официјални писма. За нивните потреби веројатно постоеле специјални прирачници, слични на прирачниците на Псевдо-Деметриј и Псевдо-Либаниј (*Poster*, 24).

човек, треба да биде составено со големо внимание, но и кога е упатено до неук човек, не треба да биде напишано невнимателно. Јазичниот израз треба да биде приспособен и на самата прилика: кога некому му се честита, тогаш писмото треба да биде срдечно, за да ја зголеми радоста на адресатот; кога со него се теши човек што страда, треба да се употребуваат помалку зборови, за да не ја зголемат тагата на адресатот; кога авторот се шегува со некого, треба да има предвид дека околностите во кои адресатот ќе го чита писмото може да бидат несоодветни за шеги; кога пишува писмо на препорака, авторот треба да биде искрен или не треба воопшто да го составува писмото. Епистоларните формули треба да ги следат конвенциите на епистоларната пракса, но треба и да бидат во склад со степенот на пријателство и со статусот на учесниците во преписката.

Според Филострат од Лемнос и Псевдо-Либаниј, јазичниот израз на писмото треба да биде нешто помеѓу секојдневниот говор и атичкиот јазичен израз. Филострат вели дека писмото треба да биде напишано на јазик кој ќе биде 'поаптички од секојдневниот говор, но посекојдневен од атицизмот, составен во склад со секојдневниот говор на граѓаните, но да не му недостасува префинетост' (EG: 14, прев. С. Чочовска-Стевовиќ). Псевдо-Либаниј се согласува со овој став, додавајќи дека авторот на писмото треба 'да го украсува писмото со убавината на јазичниот израз, умерено да го користи атицизмот и да не се служи со надмен говор повеќе отколку што е потребно зашто, како што сведочат сите стари, прекумерната возвишеност, надменоста во говорот и прекумерниот атицизам се несоодветни за јазичниот израз на писмата' (*ibid.* 7).¹²

Повеќето антички теоретичари, во своите дискусии за епистоларниот облик, ја истакнуваат јасноста (σαφηνεία) како најзначајна одлика на јазичниот израз на писмото. Иако Деметриј оваа доблест на изразот не ја споменува експлицитно во контекст на писмата, неговиот став во однос на ова прашање е очигледен. Ова е очигледно, прво, во фактот што овој автор како најсоодветен за писмото го посочува едноставниот јазичен израз, чија основна одлика е токму јасноста. Второ, во делот од екскурсот во кој расправа за разликите меѓу дијалогот и писмото, истрекинатоста (ή λύσις), својствена за дијалогот, ја посочува како несоодветна за писмата и за сите други пишани обилици, поради тоа што, како што вели Деметриј, таа предизвикува нејасност (Dem. *De eloc.* 226). Филострат, Грегориј Назијанин и Псевдо-Либаниј се согласуваат со Деметриј дека јасноста треба да биде одлика на секој пишан облик, но, според нив, таа треба да биде особено својствена за писмата. Филострат, на пример, пишува: 'Јасноста е добар водач на секој вид дискурс, но особено на писмото' (EG: 14). Според Грегориј Назијанин, најдобро е она писмо 'што човек може да го разбере веднаш, зашто е несоодветно да се разоткриваат гатанки, како и да се толкува писмото' (*ibid.* 15). И според Јулиј Виктор, генерална одлика на сите

¹² Исказот 'како што сведочат сите стари' [ὡς πάντες οἱ παλαιοὶ μαρτυροῦσι] во овој цитат јасно укажува на тоа дека ставовите што Псевдо-Либаниј ги изложил во својата расправа биле вообичаени во епистоларната теорија што му претходела на неговиот спис.

видови писма треба да биде јасноста. Употребата на тајни кодови е дозволена само во писма што содржат чувствителни информации, но и овие писма треба да им бидат разбирливи и јасни (*clarae perspicuae*) на оние на кои им се упатени. Кога нема потреба од тајност, нејасноста треба да се одбегнува уште повеќе отколку во говор или во разговор, зашто, физичката раздвоеност меѓу учесниците во преписката подразбира неможност да се побара дополнително објаснување од другиот учесник во преписката (*RLM*: 448).

Другите теми на кои се осврнуваат античките епистоларни теоретичари се должината на писмото и епистоларните теми. Должината на писмото, според Деметриј, треба да биде умерена, зашто ако писмата се премногу долги, тогаш нема да наликуваат на писма, туку на расправи во кои се вметнати епистоларни формули (*Dem. De eloc.* 228). Сепак, писмата не треба да бидат ни толку многу куси што ќе оставаат впечаток дека од нив е изоставено нешто (*RLM*: 447). Во однос на ова прашање, Грегориј Назијанин смета дека не постојат строги правила, бидејќи должината на писмото треба да биде сообразна со целта што треба писмото да ја исполни: ако за предметот за кој се расправа нема многу да се каже, тогаш писмото треба да биде кусо, а ако постојат повеќе работи кои треба да се кажат за предметот, тогаш авторот не треба да штеди зборови (*EG*: 15). Логичките проблеми и темите од областа на физиката Деметриј ги смета се несоодветни за писмо. Според него, авторот треба да избира едноставни теми, кои ќе ги изложи во куса форма и со едноставни зборови.

3. Видови писма (*genera epistularum*)

Двата зачувани списа во кои типологијата на писмата се предмет на опсеж на анализа, списите на Псевдо-Деметриј и Псевдо-Либаниј, се датираат во посткласичниот период. Единствените посведочени теориски согледби од класичниот период кои се однесуваат на ова прашање се не толку бројните попатни белешки за видовите писма кои се среќаваат кај Кикерон. Со оглед на тоа што Кикероновите референци се најстари, во овој преглед прво ќе укажеме на нив.

Најопштата поделба на писмата на 'јавни' (*litterae publicae*) и 'приватни' (*litterae privatae*) се среќава во Кикероновитеот говор *Во одбрана на Флак* (*Cic. Flac.* 37). Тоа дека оваа поделба не била единствената во времето на Кикерон сведочи едно писмо (*Fam.* 2.1.1) во кое Кикерон на својот адресат, Курион, му споменува три вида писма: (1) 'писмо кое имало функција да го извести некогашно што е отсутен за нешто што е важно за авторот или за адресатот' [*ut certiores faceremus absentis si quid esset quod eos scire aut nostra aut ipsorum interesset*], (2) 'пријателско и шеговито писмо' [*familiale et iocosum (sc. genus epistularum)*] и (3) 'сериозно и угладено писмо' [*severum et grave*] (*Fam.* 2. 4. 1). Најфреквентни, веројатно, биле писмата од првиот вид, поради кои, како што вели Кикерон, била измислена и самата пракса на составување писма. Термините со кои се означени другите два вида споменати овде не упатуваат на нивните суштински својства: вториот вид, 'пријателско и шеговито

писмо', несомнено ги означувал писмата со понеформален карактер упатени до блиски пријатели, а третиот, 'сериозно и угладено писмо', писмата до помалку блиски адресанти во кои се расправало за посериозни теми. Во Кикероновата преписка се споменуваат и други видови писма. Така, во едно писмо Кикерон му пишува на Антониј (Cic. *Fam.* 5.5.1) дека ја прекршува сопствената одлука да му пишува само 'писма на препорака' (*commendaticias*). Во овие писма адресантот, повикувајќи се на сопствениот интегритет и на пријателството со адресатот, барал од адресатот да прифати некого *in amicitiam* или да му направи конкретна услуга на некое трето лице.¹³ Се чини дека прилично стабилен вид писма биле и т.н. *consolationes* – писма на утеха (*ibid.* 4. 13.1) и *gratulationes* – писма-честитки (*Fam.* 2. 7. 1 = 107 SB). Функцијата на првите била некому да дадат утеха за нешто (*consolari aliquem in aliqua re*), а на вторите – да му честитаат некому за нешто (*gratulari alicui de aliqua re*). Термините со кои Кикерон ги означува сите споменати видови писма, како што ќе видиме понатаму, наликуваат на некои од термините со кои се означени видовите писма во типологиите на Псевдо-Деметриј и Псевдо-Либаниј.

Во типологијата на Псевдо-Деметриј се идентификувани дваесет и еден вид писма, а во типологијата на Псевдо-Либаниј речиси двојно повеќе – четириесет и еден вид. Дванаесет вида се идентични во двете типологии:

'пријателско' (<i>φιλικός</i> = <i>φιλική</i>) ¹⁴	'заканувачко' (<i>ἀπειλητικός</i> = <i>ἀπειλητική</i>)
'писмо на препорака' (<i>συστατικός</i> = <i>συστατική</i>)	'пофално' (<i>ἐπαινετικός</i> = <i>ἐπαινετική</i>)
'прекорувачко' (<i>μεμπτικός</i> = <i>μεμπτική</i>)	'писмо со прашање' (<i>ἐρωτηματικός</i> = <i>ἐρωτηματική</i>)
'кудечко' (<i>ὄνειδιστικός</i> = <i>ὄνειδιστική</i>)	'писмо-честитка' (<i>συγχαριστικός</i> = <i>συγχαριστική</i>)
'писмо на утеха' (<i>παραμυθητικός</i> = <i>παραμυθητική</i>)	'иронично' (<i>εἰρωνικός</i> = <i>εἰρωνική</i>)
'писмо со приговор' (<i>ἐπιτιμητικός</i> = <i>ἐπιτιμητική</i>)	'писмо на благодарност' (<i>ἀπευχαριστικός</i> = <i>εὐχαριστική</i>)

¹³ Освен Кикероновите писма на препорака, зачувани се и дваесетина писма на препорака на Плиниј (види Sherwin-White, 12-3) и шеснаесет на Фронто (види Van den Hout, 399).

¹⁴ Во типологијата на Псевдо-Деметриј, писмата се означени со придавка од машки род, која има функција на атрибут на именката *ὕπος* 'вид', којашто е именка од машки род: *φιλικός* *τύπος* 'пријателски вид [на писмо]'; во типологијата, пак, на Псевдо-Либаниј, придавката што го означува секој одделен вид писмо е во женски род и се однесува на именката *ἐπιστολή* – 'писмо', којашто е именка од женски род: *φιλική ἐπιστολή* – 'пријателско писмо'.

Во типологијата на Псевдо-Деметриј, покрај споменатите, се наведени уште следниве девет вида писма:

‘опоменувачко’ (<i>νουθετητικός</i>)	‘алегориско’ (<i>ἀλληγορικός</i>)
‘осудувачко’ (<i>ψεκτικός</i>)	‘судско’ (<i>αἰτιολογικός</i>)
‘советодавно’ (<i>συμβουλευτικός</i>)	‘обвинувачко’ (<i>κατηγορικός</i>)
‘писмо со барање’ (<i>ἄξιωματικός</i>)	‘апологетско’ (<i>ἀπολογητικός</i>)
‘писмо со одговор’ (<i>ἀποφαντικός</i>)	

Останатите дваесет и девет писма во типологијата на Псевдо-Либаниј се:

‘писмо со наговор’ (<i>παραινετική</i>)	‘дипломатско’ (<i>πρεσβευτική</i>)
‘писмо со барање’ (<i>παρακλητική</i>)	‘дидактичко’ (<i>διδασκαλική</i>)
‘писмо со молба’ (<i>εὐκτική</i>)	‘укорувачко’ (<i>ἐλεγκτική</i>)
‘писмо со одрекување’ (<i>ἀπαρνητική</i>)	‘ругачко’ (<i>διαβλητική</i>)
‘писмо со заповед’ (<i>παραγγελιατική/διαμαρτυρική</i>),	‘охрабрувачко’ (<i>παραθαρρυντική</i>)
‘писмо со покајание’ (<i>μεταμελητική</i>)	‘писмо во кое се бара совет’ (<i>ἀναθετική</i>)
‘сожалително’ (<i>συμπαθητική</i>)	‘писмо со пресуда’ (<i>ἀποφαντική</i>)
‘помирливо’ (<i>θεραπευτική/ἀπολογητική</i>)	‘подбивно’ (<i>σκωπτική</i>)
‘омаловажувачко’ (<i>παραλογιστική</i>)	‘покорувачко’ (<i>μετριοστική</i>)
‘писмо со контраобвинение’ (<i>ἀντεγκληματική</i>)	‘ајнигматско’ (<i>αἰνιγματική</i>)
‘писмо-одговор’ (<i>ἀντεπισταλτική</i>)	‘писмо со предлог’ (<i>ὑπομνηστική</i>)
‘раздразнувачко’ (<i>παροξυντική</i>)	‘писмо со израз на тага’ (<i>λυπητική</i>)
‘навредувачко’ (<i>ὕβριστική</i>)	‘љубовно’ (<i>ἐρωτική</i>)
‘известувачко’ (<i>ἀπαγγελιατική</i>)	‘мешано писмо’ (<i>μικτή</i>)
‘писмо со израз на лутина’ (<i>σχετλιαστική</i>)	

Дефинициите на видовите писма и моделите на писма што следуваат зад секоја дефиниција во прирачникот на Псевдо-Либаниј упатуваат на тоа дека некои од писмата што тој ги наведува се совпаѓаат со некои од писмата означени со друг термин во класификацијата на Псевдо-Деметриј. Во еден случај, пак, и покрај употребата на идентичен термин и во двата списи, врз основа на дефиницијата и моделот на писмо, е јасно дека се работи за друг тип. Тоа е случај со т.н. *αἰνιγματική ἐπιστολή*, ‘ајнигматско писмо’, кое е веројатно идентично со писмото што Псевдо-Деметриј го означува со терминот *ἀλληγορικός τύπος*, ‘алегориски вид писмо’. Писмото, пак, што е означено со терминот *ἀποφαντική*, ‘изјаснувачко писмо’, според дефиницијата и моделот на писмо што следува зад неа, не кореспондира со видот

на писмо означен со истиот термин во класификацијата на Псевдо-Деметриј. Овој вид писмо Псевдо-Деметриј го дефинира како писмо што се составува кога се одговара на некој што поставил прашање, а Псевдо-Либаниј, пак, како писмо во кое се изнесува став во однос на некое прашање (Klausk, 2006: 203 n. 20).

Од овој кус преглед може да се види дека во античките теориски огледи за писмото можат да се нотираат низа идентични или слични гледишта како во однос на дефинициите на самиот поим писмо, така и во однос на видовите писма и епистоларниот *decorum*. И покрај тоа што изворите кои сведочат за епистоларната теорија се создадени во различни периоди и им припаѓаат на различни јазични традиции, во нив е присутна конзистентност и во однос на изборот на темите и во однос на начинот на нивна обработка. Сепак, посигурен показател од самата теорија за тоа дека во антиката постоеле прилично строго утврдени правила за тоа како треба да се составуваат писма се самите антички писма, во кои, без оглед на тоа дали ѝ припаѓаат на хеленската или на римската епистолографија, можат да се препознаат многу сличности и на макро- и на микроструктурно рамниште.

Литература

- Aristotle. (1995). *Poetics, Longinus: On the sublime, Demetrius: On style*. edited and translated by Stephen Halliwell, Donald Russell and Doreen C. Innes, Cambridge, MA: Harvard University Press, London, EN: Cambridge.
- Bonner, S. F. (1977). *Education in Ancient Rome: from the Elder Cato to the Younger Pliny*. London and New York: Routledge Taylor & Francis Group.
- Cicero (1965-67). *Cicero's letters to Atticus*. edited and translated by D. R. Shackleton Bailey, vols. 1-6, Cambridge: Cambridge University Press.
- Cicero (1977). *Epistulae ad familiares*. edited by D. R. Shackleton Bailey, vols. 1-2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cicero (1977). *Orations: In Catilinam 1-4, Pro Murena, Pro Sulla, Pro Flacco*. with an English translation by C. MacDonald, Cambridge, MA: Harvard University Press, London : W. Heinemann.
- Cicero. (2004). *Epistulae ad Quintum fratrem et M. Brutum*. edited by D. R. Shackleton Bailey. Cambridge: Cambridge University Press.
- Деметриј. (2016). *За јазичниој израз*. Превод од старогрчки јазик, предговор, белешки, коментари и индекс на поими Весна Томовска. Скопје: Три.
- EG = *Epistolographi Graeci* (1873). ed. Rudolphus Hercher. Parisiis: Editore Ambrosio Firmin Didot.
- Hout, M. van den. (1999). *A Commentary on the Letters of M. Cornelius Fronto*. Mnemosyne Supplement 190. Leiden: E. J. Brill.
- Innes, D. C. (1995). "Introduction" in *Aristotle, Poetics, Longinus, On the sublime, Demetrius on style*. edited and translated by Stephen Halliwell, Donald Russell and Doreen C. Innes, Cambridge, MA and London EN: Harvard University Press, pp. 311-342.
- Kennedy, G. A. (1983). *Greek Rhetoric Under Christian Emperors*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Kennedy, G. A. (1994). *A New History of Classical Rhetoric*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Kennedy, G. A. (1999). *Classical Rhetoric and its Christian and Secular Tradition from Ancient to Modern Times*. Chapel Hill and London: The University of North Carolina Press.
- Klauck, H. (2006). *Ancient letters and the New Testament*. Waco: Baylor University Press.
- Koskeniemi H. (1954). "Cicero über die Briefarten (genera epistularum)" *Arctos* I: Acta Philologica Fennica, Nova Series. Vol. 1. 1954, pp. 97-102. (non vidi)
- Malherbe A. J. (1988). *Ancient epistolary theorists*. Atlanata: Scholars Press.
- Nicolaus Sophista (1913). *Nicolai Progymnasmata*, ed. Josephus Felten. Lipsiae: In Aedibus B. G. Teubneri.

- Poster, C. (2007). "A conversation Halved: Epistolary Theory in Graeco-Roman Antiquity" in *Letter-writing Manuals and Instruction from Antiquity to the Present*. C. Poster and L. C. Mitchell (eds.). Columbia, SC: University of South Carolina Press, pp. 21-51.
- Quintilian (2002). *The Orator's Education*. vols. 1-5, edited and translated by Donald A. Russel, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Reichel, G. (1909). *Quaestiones progymnasticae*. Leipzig: Typis Roberti Noske Bornensis.
- RG* = *Rhetores Graeci* (1854). (vol. II). ed. Leonardus Spengel. Lipsiae: Sumptibus et typis B. G. Teubneri.
- RLM* = *Rhetores Latini Minores*. (1863). ed. Carolus Halm, Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri.
- Seneca (1920). *Epistles*, vol. 2 (epistles 66-92). translated by Richard M. Gummere. Cambridge, MA: Harvard University Press, London: William Heinemann, Ltd.
- Sherwin-White, A. N. (1966). *The Letters of Pliny: A History and Social Commentary*. Oxford: Oxford University Press.
- Trapp, M. B. (2003). *Greek and Latin Letters*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Xenophon (1914). *Cyropaedia*. vol. 1, translated by Walter Miller, Cambridge, MA: Harvard University Press, London: William Heinemann, Ltd.

ANCIENT EPISTOLARY THEORY: A BRIEF OVERVIEW

Abstract

This paper is a brief overview of ancient theoretical views on letters: how the term 'epistle' (ἐπιστολή, epistula) was defined in ancient times, what was discussed in the theory of letters, what recommendations comprised epistolary decorum and what types of letters were defined in ancient handbooks of letter-writing. The purpose of the paper is to reconstruct ancient epistolary theory based on surviving evidence. Direct evidence of this theory are the excursus on letters in the treatise Περὶ ἑρμηνείας by Demetrius, two post-classical handbooks of letter-writing ("Τύποι ἐπιστολικοί" and "Ἐπιστολιμαῖοι χαρακτηρισμοί"), a brief tractate on letters written by the sophist Philostratus of Lemnos, one epistle by Gregory of Nazianzus and the appendix "De epistulis" at the end of the rhetorical handbook by Gaius Julius Victor "Ars rhetorica". Indirect evidence, on the other hand, of ancient epistolary theory are the not-so-numerous incidental references to letters and letter-writing that are mainly found in Cicero's correspondence.

Key words: ANCIENT EPISTOLARY THEORY, ANCIENT LETTER, EPISTOLARY DECORUM

1. Ancient epistolary theory: direct and indirect evidence

Ancient epistolographic practice, in its various stages during its long and continuous development, created a production that in terms of the numbers and diversity of letters it contains is difficult to compare with any other later epistolographic production. Although in the Hellenic cultural context this practice was established in as early as the 4th century BC,¹ the writings that have reached us through manuscript tradition do not give the impression that letters were the subject of extensive theoretical examination. The oldest surviving text on letters is Demetrius' treatise *On style* (Περὶ ἑρμηνείας) where, after the chapter on the plain style, there is one brief excursus on letters (Dem. *De eloc.* 223-235).² The only surviving handbooks of letter-writing are *Let-*

---

¹ The oldest preserved letter that contains the epistolary formulas typical for the subsequent epistolographic practice is the letter of Cyrus to Cyaxares, inserted in Xenophon's *Cyropaedia* (Κυροπού παίδεια) (Xen. *Cyrop.* 4.5. 27-33). *Cyropaedia* was written around 370 BC. The letters that the manuscript tradition assigns to Plato are also dated to this period approximately.

² There is no sufficiently credible evidence concerning the author of this work or the time at which it was created. In the latest manuscript (Parisinus Graecus 1741), Demetrius of Phalerum (c.

ter Types (Τύποι ἐπιστολικοί) by Pseudo-Demetrius and *Epistolary Types* (Ἐπιστολιμαῖοι χαρακτῆρες) by Pseudo-Libanius³, which, as the above mentioned treatise by Demetrius, cannot be precisely dated.⁴ From Pseudo-Demetrius's handbook, which is considered to be older, it is certain that at the time when the handbook was created, there was some theory (θεωρία) which dealt with letters.⁵ This theory was probably conceived similarly to the one in Pseudo-Demetrius's work: after the introductory part, which gives some brief recommendations on letters as a form, there was a catalogue with a very short model for various types of letters. In addition to these two works, letters are theoretically reviewed in a short tractate written by the sophist Philostratus (*EG*: 14-15) and in one letter by Gregory of Nazianzus (*ibid.* 15-16). The only direct evidence of ancient epistolary theory written in Latin is the appendix *On letters* (*De epistulis*), added at the end of Julius Victor's treatise on rhetoric (*Ars rhetorica*), written in the 4th century AD (*RLM* pp. 447-8). Apart from this direct evidence, there are some sporadic notes in literature on what a letter is, what types of letters exist and how a letter should be composed. The oldest and most numerous *obiter dicta* on letters are found in Cicero's letters. Letters are also the subject of some sporadic and brief comments in Seneca's letters (*Sen. Ep.* 75. 1-4), in Quintilian's handbook *The Orator's Education* (*Institutio oratoria*) (*Quint. Inst.* 1.1.29; 9.4.19-20; 11.1.21) and in two surviving progymnasmata textbooks,⁶ one by the Alexandrian sophist and younger contemporary of Quintilian Ae-

---

350-280 BC), a peripatetic, student and friend of Theophrastus, is mentioned as its author. In today's theory on this topic there is no dilemma that the author of the treatise is not Demetrius of Phalerum, but it is some other Demetrius or the author is anonymous. The most credible indicator that the well-known peripatetic and student of Theophrastus is not the work's author is the fact that Diogenes Laërtius does not mention this work in the biography of Theophrastus (*Diog. Laert.* 5. 5), and indicative of this are also the numerous differences in the linguistic expression used in the text and those in the works that were undoubtedly written by Demetrius of Phalerum. The date of the writing is also an open question. The proposed answers cover a period of several centuries, starting from 3rd century BC up to 1st century AD. See for example Innes, 311-335, Kennedy 1994: 88-90.

³ In some manuscripts, the sophist Libanius is mentioned as the author, while in others - Neoplatonist Proclus. Since it is considered certain that neither of them is the author, it is an accepted convention to refer to the anonymous author as Pseudo-Libanius.

⁴ It is assumed that in the period between 2nd century BC and 3rd century AD the text was reissued several times and the text preserved today is a later version of some older text (Poster, 24); the time when the text was written is also uncertain. It is considered that it developed gradually and that the version preserved today was created between the 4th and 5th century AD (Klauck, 202).

⁵ At the beginning of the handbook, the author writes: Τῶν ἐπιστολικῶν τύπων, ὃ Ἡρακλείδης, ἐχόντων τὴν θεωρίαν τοῦ συνεστάναι μὲν ἀπὸ πλείονων εἰδῶν, ... [According to the theory that governs epistolary types, Heraclides, (letters) can be composed in a great number of styles, trans. Malhebre, 31.]

⁶ In ancient rhetorical education, the teaching programme known as 'preliminary exercises' (προγυμνάσματα) comprised fourteen exercises with the aim of preparing future orators, who have just completed their education in grammar, for deeper research into the principles and

lius Theon (*RG* vol. II: p. 115), and the other by Nicolaus Sophista, a teacher of rhetoric in Constantinople from the 5th century AD (*Nicolai Progymnasmata*: p. 67).

Considering that in the surviving handbooks of rhetoric that precede Quintilian's textbook, which is a critical overview of the entire rhetoric theory until then, letters are not mentioned at all and in Quintilian's textbook they are mentioned rarely, it is certain that letters in rhetoric were not of great interest. Recommendations on how to compose letters were not included in the teaching programme known as προγυμνάσματα ('the preliminary exercises') either.⁷ This is clear from the fact that in both above-mentioned progymnasmata handbooks, letters are discussed only in the exercise προσωποποιία or ἠθοποιία, which was an exercise that required the student to compose a speech or a letter, through which he will present the thoughts of a famous historical figure, a mythological character or an imaginary person. It is likely that in ancient times a letter had the status of a text with a primarily utilitarian function. It was considered that no additional education would be necessary to compose letters, outside of the regular education in grammar and rhetoric. The recommendations on how to compose letters, as Poster believes, were probably in the form of brief notes, handbooks or lectures that the teacher kept from his student days. After that, there was a catalogue of different types of letters which the students used as a model on how to compose a certain type of letter. Writing letters was considered a formulaic process which meant copying parts of the specific model of letter with the necessary minimal corrections (Poster, 22).

2. On epistolary form (de forma epistolari)

The oldest definition of the term 'letter' (*ἐπιστολή*) is the definition of Artemon, the editor of Aristotle's letters, quoted by Demetrius in his excursus on letters. According to Artemon, 'the letter is a halved dialogue' (Dem. *De eloc.* 223). In Pseudo-Libanius' handbook letters are similarly defined: 'A letter, then, is a kind of written con-

---

techniques of rhetoric. At this level of education, future orators learned how to make up stories (μῦθος, *fabula*), how to narrate (διήγημα, *narratio*), refute (ἀνασκευή, *refutatio/reprehensio*) prove (κατασκευή, *confirmatio*), praise (ἐγκώμιον, *laudatio*), reproach (ψόγος, *invectiva*), describe (ἔκφρασις, *descriptio*) etc. For more on preparatory exercises, see Reichel 1909; Bonner, 250-276; Kennedy 1983: 54-73; Kennedy 1994: 202-208; Kennedy 1999: 26-28.

⁷ The purpose of these exercises was to present more vividly the character of the person chosen to be described. A particular consequence of these exercises are the so-called pseudo-epigraphic letters – a collection of letters of which it is known today that are the work of more recent authors who impersonate popular persons from the past (e.g. Aeschines, Apollonius of Tyana, Aristotle, Euripides, *Heraclitus*, Pythagoras and Pythagoreans, Socrates etc.), as well as the letters of Alciphron, Aelian and Philostratus, created in the period of the Second Sophistic. The letters of Alciphron, for instance, are letters in which the author impersonates fishermen, country people, parasites, and hetaerae. For pseudepigraphic collections of letters, see, for example, Trapp, 27-31, and for the letters of Alciphron *ibid.* 32-33.

versation (ὁμιλία) with someone from whom one is separated, and it fulfils a definite need. One will speak in it as though one were in the company of the absent person' (*EG*. 6, trans. Malherbe). It seems that equating letter with conversation was also usual in the theory that preceded the writings of Demetrius and Pseudo-Libanius. This can be concluded from the references to letters and the practice of letter-writing found in Cicero. In the *Second Philippic*, Cicero calls letters *amicorum colloquia absentium* 'conversation between absent friends' (*Cic. Phil.* 2.4). The concept that a letter is some kind of a conversation between absent friends, a conversation through a letter or an illusion of a conversation, is a kind of commonplace in Cicero's letters. In a letter to Quintus, for instance, Cicero writes to his brother that he enjoys reading his long letters and that he himself often writes long letters to Quintus, because when he reads the letters he received from him it seems as though he is hearing him (*cum tua lego, te audire*), while when he is writing letters to him, he feels as if he is talking with him (*cum ad te scribo, tecum loqui videor*) (*Cic. Q. fr.* 1.1.45). The impression that a letter is 'a conversation between absent friends' can be noted in the expression *loqui cum aliquo absens* 'to speak with someone who is absent', which Cicero often uses to describe his practice of writing letters: 'I have not let a day pass so far without sending you some sort of letter, not that I have had a great deal to write about, but just to talk to you in absence [*ut loquerer tecum absens*]. (*Cic. Att.* 7.15.1, trans. Shackleton Bailey).⁸

Letters are the subject of the most extensive theoretical elaboration in Demetrius' excursus on composing letters. Out of all four simple styles (οἱ ἅπλοῖ χαρακτῆρες) that Demetrius defines,⁹ he considers the plain style (ἰσχνός χαρακτήρ) the most adequate for letters. The most significant characteristics of the plain style (*Dem. De eloc.* 190-222), are the use of words in their basic or literal meaning and linking them ade-

⁸ Identifying a letter with a conversation in absence or an illusion of conversation is particularly common in Cicero's letters and is also found in Seneca's letters. In one letter to Atticus, for example, Cicero asks his recipient to write letters more often, using the expression *per litteras colloquare* 'to talk with someone through letters': *tu velim ... quam saepissime mecum per litteras colloquare* 'I hope you will talk to me by letter as often as you can' (*Cic. Att.* 6.1.24); in another letter he writes that even though he has nothing to write about, he nevertheless decided to write to him a letter because in this way he feels as if he is talking with him: *Ego, etsi nihil habeo quod ad te scribam, scribo tamen quia tecum loqui videor* 'Although I have nothing to write to you, I write all the same because I feel that I am talking to you.' (*Cic. Att.* 12.53). See also *Cic. Fam.* 12.30.1; *Fam.* 15.14.3; *Fam.* 15.19.1; *Att.* 12.39.2; *Att.* 13.18 *etc.*). The equation of a letter with conversation can also be glimpsed in Seneca's letters. In one letter he writes to Lucilius that he wants his letters to be written in a language (*sermo*) that he would use if they were sitting or walking together: 'I prefer that my letters should be just what my conversation would be if you and I were sitting in one another's company or taking walks together, - spontaneous and easy; for my letters have nothing strained or artificial about them.' (*Sen. Ep.* 75.1, trans. Gummere).

⁹ Demetrius defines four simple styles (οἱ ἅπλοῖ χαρακτῆρες): 'the plain' [ἰσχνός], 'the grand' [μεγαλοσπετής], 'the elegant' [γλαφυρός], and 'the forceful' [δεινός]. In addition to these basic styles, according to him, there are other types of styles derived from the mix of the aforementioned ones. See *Dem. De eloc.* 36-222.

quately in word groups. On the lexical level, the use of compound words, neologisms and ambiguous words is not typical for this style.¹⁰ On the syntactic level, the plain style has a word sequence that follows the natural course of thoughts, with not very long sentences and without subordinate constructions and rhetorical figures that are not usual for everyday speech. The fact that Demetrius considers 'the style of letters' (ὁ ἐπιστολικὸς χαρακτήρ) separately from the debate on the plain style suggests that, in his opinion, when composing letters it is not sufficient for the author to follow only the recommendations for the plain style. In his review, he compares a letter to a dialogue, epideictic speech and judicial speech. At the beginning of the excursus, he disputes Artemon's thesis that, because a letter is like one of the two sides to a dialogue, it should be written in the same manner as a dialogue. A letter, since it 'is written and sent as a kind of gift' (*ibid.* 224), in his opinion, should be embellished more carefully than a dialogue, which imitates improvised conversation. The series of abrupt sentence breaks, typical for dialogues, are not considered suitable for a letter, because their presence in writing (ἐν γραφῇ), thus in a letter too, would lead to obscurity. The style typical for epideictic and judicial speech is also inadequate for a letter: if someone writes a letter as if it is an epideictic speech, then he would not resemble a man who is chatting (λαλοῦντι), but a man who is making a speech (ἐπιδεικνυμένῳ); the periods, typical for judicial speeches, are also inadequate for a letter, because their presence in letters is contrary to friendship' [οὐδὲ φιλικόν. *ibid.* 4.229].¹¹ When a letter is composed, one should have in mind the person to whom a letter is addressed. The style of letters in which the letter-writer addresses cities and kings must be a little more elaborate (ἐξηρμένῃ), but it should not be so elaborate that the letter turns into a treatise. In terms of style, Demetrius concludes, the letter should be a mix of two styles – the elegant and the plain (*ibid.* 235).

The views of other authors are similar to those of Demetrius in many aspects. According to the majority of them, the most adequate for the letter is everyday or colloquial language, which in Demetrius' excursus corresponds to the so-called 'plain style'.

¹⁰ A similar position on this issue can also be discerned in Cicero: 'we usually compose letters in ordinary everyday language' [epistulas vero cotidianis verbis texere solemus (Cic. *Fam.* 9.21.1)].

¹¹ It is certain from all of this that the primary model of letter on which Demetrius developed his theories was the so-called *philophronetic letter* - a letter with the primary function of sustaining friendly relations (φιλοφρόνησις) between the writer and the recipient. The creation of the widely accepted term *philophronetic letter* in today's theory is ascribed to Koskenniemi. The English word is a translation of the original term *Freundschaftsbrief*, created in Koskenniemi's study *Studien zur Idee und Phraseologie des griechischen Briefes bis 400 n. Chr.* Helsinki: Suomalainen Tiedakatemia, 1956 (non vidi). From the fact that the business letter was not a subject of his interest, it follows that the excursus was mainly meant for the members of Hellenistic aristocracy, who only wrote private letters personally, *manu propria* or dictated them to a scribe. The writing of business letters was the task of personal secretaries employed in the houses of the aristocracy, who were trained in writing official letters. There probably were special handbooks for their needs, similar to the handbooks by Pseudo-Demetrius and Pseudo-Libanius (Poster, 24).

The most prominent in this respect are the remarks by Gregory of Nazianzus and Julius Victor. Gregory of Nazianzus writes that the one who composes letters should strive towards the ‘conversational style’ (λαλικόν). In his opinion, ‘the best and most beautifully written letter is the one that is persuasive to the uneducated and educated alike, appearing to the former as written on the popular level, and to the latter as above that level, a letter which furthermore is understood at once.’ (EG: 15, trans. Malherbe). Julius Victor declares that ‘Many directives which pertain to oral discourse (*de sermone*) also apply to letters’ (RLM, 447, trans. Malherbe). When he talks about the style of letters he makes a distinction between so-called ‘official’ (*negotiales*) and ‘personal letters’ (*familiares*). The official letter, in his opinion, should be written similarly to a speech, however not even then one should use all the resources of oratory, because the style of official letters should be closer to conversational style. In private letters, on the other hand, the basic rule that the writer should respect is brevity, however the letter should not be so brief as to leave the impression that something has been omitted. In addition to being adequate to the type of the letter, the style of the letter should also correspond to the type of relation between the letter-writer and the recipient, as well as to the occasion. If the letter is addressed to a person who has a higher position than the letter-writer, it should not be droll; if it is addressed to a person with equal social status, it should not be cold; if it is addressed to a person of lower status, it should not be haughty; if it is addressed to a learned man, it should be carefully composed, however even when it is addressed to an uneducated person, it should be no less cordial. The style of the letter should also be suitable to the occasion itself: when the letter-writer wants to congratulate, the letter should be cordial in order to make the recipient even happier; when the letter comforts a person who is suffering, less words should be used so as not to deepen the recipient’s sadness; when the letter-writer is joking, he should have in mind that the circumstances in which the recipient will read the letter might not be appropriate for jokes; when writing a letter of recommendation, the letter-writer should be honest or should not compose the letter at all. The openings and conclusions of letters should conform with the degree of friendship and the recipient’s status, and should be written according to the customary epistolary practice.

According to Philostratus and Pseudo-Libanius, the style of the letters should be between everyday speech and the Attic style. Philostratus says that a letter should be written in a language that would be ‘more Attic than everyday speech, but more ordinary than Atticism, and it must be composed in accordance with common usage, yet not be at variance with a graceful style.’ (EG: 14, trans. Malherbe). Pseudo-Libanius agrees with this view, adding that the letter-writer should ‘adorn the letter with excellence of style, and use the Attic style with moderation without, of course, falling into an unbe-

coming preciousness of speech, for excessive loftiness of speech, verbosity, and Atticism are foreign to the epistolary style, as all of the ancients testify' (*ibid.* 7).¹²

The majority of ancient epistolary theorists highlight clarity (σαφηνεία) as the most important characteristic of the letter's style. Although Demetrius does not explicitly mention this virtue of style in the context of letters, his position on this topic is obvious. This is evident by the fact that he considers the plain style as the most adequate for the letter, and its main feature is precisely clarity. Secondly, in the section of the excursus, where he talks about the differences between dialogue and letters, he states that the abruptness (ἡ λύσις), typical for dialogue, is inadequate for letters and any other written forms, because it causes obscurity (Dem. *De eloc.* 226). Philostratus, Gregory of Nazianzus and Pseudo-Libanius agree with Demetrius that clarity should be the characteristic of any written form, particularly of letters. Philostratus, for instance, declares that: 'While clarity is a good guide for all discourse, it is especially so for a letter.' (*EG*: 14, trans. Malherbe). According to Gregory of Nazianzus, the best letter is one 'which furthermore is understood at once, for it were as inopportune that a riddle be seen through (at once) as that a letter be in need of interpretation' (*ibid.* 15). Julius Victor also believes that all types of letters should have clarity. The use of secret codes is allowed only in letters containing sensitive information, however they should also be understandable and clear to the intended recipients. When there is no need for secrecy, obscurity should be avoided, even more than in speech and conversation, because the physical separation between the participants in the correspondence means inability to ask for additional explanation from the other correspondent (*RLM*: 448).

Other topics that are present in ancient epistolary theory are the length of the letter and epistolary themes. The length of the letter, according to Demetrius, should be moderate, because if letters are too long, then they will not look like letters but like discussions with epistolary formulae inserted (Dem. *De eloc.* 228). Yet, letters should not be so brief as to leave the impression that something has been omitted (*RLM*: 447). In terms of this question, Gregory of Nazianzus thinks that there are no strict rules, because the length of the letter should conform to the need the letter aims to meet: if there is not much to say about the topic, then the letter should be brief, while if there are many things to be said on the subject, then the letter-writer should not skimp on words (*EG*: 15). Demetrius considers that problems of logic or natural philosophy are inadequate for a letter. In his opinion, the letter-writer should choose simple topics that would be expressed briefly and with simple words.

---

¹² The statement 'as all of the ancients testify' [ὡς πάντες οἱ παλαιοὶ μαρτυροῦσι] in this quote clearly suggests that the views which Pseudo-Libanius describes in his debate were typical for epistolary theory that preceded his writing.

3. Types of letters (*genera epistularum*)

The two surviving texts which devote considerable attention to the typology of letters, those by Pseudo-Demetrius and Pseudo-Libanius, date from the post-classical period. The only confirmed theoretical views from the classical period on this topic are the not so numerous remarks about the types of letters in Cicero's letters. Since Cicero's remarks are the oldest, they will be discussed first in this brief overview.

The most general division of letters into 'public' (*litterae publicae*) and 'private' (*litterae privatae*) is found in Cicero's speech *For Flaccus* (Cic. *Flac.* 37). That this division was not the only one in Cicero's time can be seen in *Ad Familiares* 2. 4. 1, where Cicero mentions to Curio three types of letters: (1) 'to inform the absent of anything that is to the interest of the writer or recipient that they should know' [*ut certiores faceremus absentis si quid esset quod eos scire aut nostra aut ipsorum interesset*], (2) 'the familiar and sportive' [*familiare et iocosum* (sc. *genus epistularum*)], and (3) 'the grave and serious' [*severum et grave*] (Cic. *Fam.* 2. 4. 1). Most frequent were probably the letters of the first type, for which, as Cicero remarks, the practice of composing letters was invented. The terms denoting the two other mentioned letter types allude to their fundamental properties: the second type, 'the familiar and sportive', certainly referred to the letters of a less formal character addressed to close friends, while the third type, 'the grave and serious letter', referred to the letters to not so close recipients discussing more serious topics. In Cicero's correspondence there are mentions of other types of letters. In one letter, Cicero writes to Antonius (Cic. *Fam.* 5.5.1) that he is breaking his own decision to write to him only 'letters of recommendation' (*commendaticias*).¹⁵ It seems that the so-called *consolationes* 'consolation letters' (*ibid.* 4. 13.1) and *gratulationes* 'congratulation letters' (*ibid.* 2. 7. 1) were quite well-established types of letters. The function of the former was to console someone for something (*consolari aliquem in aliqua re*), and of the latter - to congratulate someone on something (*gratulari alicui de aliqua re*). The terms that Cicero uses to denote all of the aforementioned types, as seen further on, resemble some of the terms denoting types of letters in the typologies of Pseudo-Demetrius and Pseudo-Libanius.

In Pseudo-Demetrius' classification there are 21 types of letters, while in the classification of Pseudo-Libanius almost double that number - 41 types. Twelve types are identical in both classifications:

¹⁵ In these letters, the letter-writer, calling upon his own integrity and the friendship with the recipient, asked the addressee to accept someone *in amicitiam* or to make a specific favour to a third person. In addition to Cicero's letters of recommendation (*Ad Familiares*, book 13), around twenty letters of recommendation by Pliny were preserved (see Sherwin-White, 12-3) and sixteen by Fronto (see Van den Hout, 399).

'friendly' (φιλικός = φιλική) ¹⁴	'threatening' (ἀπειλητικός = ἀπειλητική)
'commendatory' (συστατικός = συστατική)	'praising' (ἐπαινετικός = ἐπαινετική)
'blaming' (μεμπτικός = μεμπτική)	'inquiring' (ἐρωτηματικός = ἐρωτηματική)
'reproachful' (ὄνειδιστικός = ὄνειδιστική)	'congratulatory' (συγχαριστικός = συγχαριστική)
'consoling' (παραμυθητικός = παραμυθητική)	'ironic' (εἰρωνικός = εἰρωνική)
'censorious' (ἐπιτιμητικός = ἐπιτιμητική)	'thankful' (ἀπευχαριστικός = εὐχαριστική)

In Pseudo-Demetrius' classification, in addition to the above, the following nine types of letters are mentioned:

'admonishing' (νουθετητικός)	'allegorical' (ἀλληγορικός)
'vituperative' (ψεκτικός)	'accounting' (αἰτιολογικός)
'advisory' (συμβουλευτικός)	'accusing' (κατηγορικός)
'supplicatory' (ἄξιωματικός)	'apologetic' (ἀπολογητικός)
'responding' (ἀποφαντικός)	

The remaining 29 types of letters in Pseudo-Libanius' classification are the following:

'paraenetic' (παραινετική)	'diplomatic' (πρεσβευτική)
'requesting' (παρακλητική)	'didactic' (διδασκαλική)
'praying' (εὐκτική)	'reproving' (ἐλεγκτική)
'denying' (ἀπαρνητική)	'maligning' (διαβλητική)
'commanding' (παραγγελιατική/διαμαρτυρική),	'encouraging' (παραθαρρυντική)
'repenting' (μεταμελητική)	'consulting' (ἀναθετική)
'sympathetic' (συμπαθητική)	'declaratory' (ἀποφαντική)
'conciliatory' (θεραπευτική/ἀπολογητική)	'mocking' (σκωπτική)
'contemptuous' (παραλογιστική)	'submissive' (μετριαστική)
'counter-accusing' (ἀντεγκληματική)	'enigmatic' (αἰνιγματική)
'replying' (ἀντεπιστατική)	'suggestive' (ὑπομνηστική)

¹⁴ In the typology of Pseudo-Demetrius, letters are marked with a masculine adjective, which has the function of an attribute of the noun τύπος 'type, which is a masculine noun: φιλικός τύπος 'friendly type [of letter]'; in the typology of Pseudo-Libanius the adjective for each type of letter is feminine and refers to the noun ἐπιστολή 'letter', which is a noun in the feminine gender: φιλική ἐπιστολή 'friendly letter'.

‘provoking’ (παροξυντική)	‘grieving’ (λυπητική)
‘insulting’ (ύβριστική)	‘erotic’ (έρωτική)
‘reporting’ (ἀπαγγελλτική)	‘mixed’ (μικτή)
‘angry’ (σχετλιαστική)	

The definitions of the types and models of letters that follow each definition in Pseudo-Libanius’ handbook suggest that some of the letters he mentions correspond to some of the letters denoted with a different term in the classification of Pseudo-Demetrius. In one case, despite the use of an identical term in both handbooks, based on the definition and the model of letter-type, it is clear that they are referring to a different letter-type. That is the case of the so-called *ἀνιγμιατική*, ‘enigmatic’ letter, which is most probably identical with the letter that Pseudo-Demetrius terms *ἀλληγορικός*, ‘allegorical’. The letter denoted with the term *ἀποφαντική*, ‘declaratory’, according to the definition and model of the letter that follows, does not correspond with the letter-type denoted with the same term in Pseudo-Demetrius’ classification. Pseudo-Demetrius defines this letter-type as a letter composed in answer to a question, while Pseudo-Libanius as a letter presenting a view on a certain topic (Klauck, 203 n. 20).

It can be seen from this brief overview that in ancient epistolary theory there are a series of identical or similar positions both in terms of the definitions of the term ‘letter’, as well as in the types of letters and epistolary decorum. Even though the sources used to reconstruct the epistolary theory are created in different periods and belong to different linguistic traditions, there is a consistency in terms of both the selection of themes and the manner in which they are treated. A more certain sign than the theory itself that in ancient times there were quite strict rules about how to compose letters, are the ancient letters themselves, which, whether they are written in Greek or Latin, share many similarities both on macro- and micro-structural level.

References

- Aristotle. (1995). *Poetics, Longinus: On the sublime, Demetrius: On style*. edited and translated by Stephen Halliwell, Donald Russell and Doreen C. Innes, Cambridge, MA: Harvard University Press, London, EN: Cambridge.
- Bonner, S. F. (1977). *Education in Ancient Rome: from the Elder Cato to the Younger Pliny*. London and New York: Routledge Taylor & Francis Group.
- Cicero (1965-67). *Cicero's letters to Atticus*. edited and translated by D. R. Shackleton Bailey, vols. 1-6, Cambridge: Cambridge University Press.
- Cicero (1977). *Epistulae ad familiares*. edited by D. R. Shackleton Bailey, vols. 1-2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cicero (1977). *Orations: In Catilinam 1-4, Pro Murena, Pro Sulla, Pro Flacco*. with an English translation by C. MacDonald, Cambridge, MA: Harvard University Press, London : W. Heinemann.
- Cicero. (2004). *Epistulae ad Quintum fratrem et M. Brutum*. edited by D. R. Shackleton Bailey. Cambridge: Cambridge University Press.
- Деметриј. (2016). *За јазичниој израз*. Превод од старогрчки јазик, предговор, белешки, коментари и индекс на поими Весна Томовска. Скопје: Три.
- EG = *Epistolographi Graeci* (1873). ed. Rudolphus Hercher. Parisiis: Editore Ambrosio Firmin Didot.
- Hout, M. van den. (1999). *A Commentary on the Letters of M. Cornelius Fronto*. Mnemosyne Supplement 190. Leiden: E. J. Brill.
- Innes, D. C. (1995). "Introduction" in *Aristotle, Poetics, Longinus, On the sublime, Demetrius on style*. edited and translated by Stephen Halliwell, Donald Russell and Doreen C. Innes, Cambridge, MA and London EN: Harvard University Press, pp. 311-342.
- Kennedy, G. A. (1983). *Greek Rhetoric Under Christian Emperors*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Kennedy, G. A. (1994). *A New History of Classical Rhetoric*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Kennedy, G. A. (1999). *Classical Rhetoric and its Christian and Secular Tradition from Ancient to Modern Times*. Chapel Hill and London: The University of North Carolina Press.
- Klauck, H. (2006). *Ancient letters and the New Testament*. Waco: Baylor University Press.
- Koskeniemi H. (1954). "Cicero über die Briefarten (genera epistularum)" *Arctos* I: Acta Philologica Fennica, Nova Series. Vol. 1. 1954, pp. 97-102. (non vidi)
- Malherbe A. J. (1988). *Ancient epistolary theorists*. Atlanata: Scholars Press.
- Nicolaus Sophista (1913). *Nicolai Progymnasmata*, ed. Josephus Felten. Lipsiae: In Aedibus B. G. Teubneri.

- Poster, C. (2007). "A conversation Halved: Epistolary Theory in Graeco-Roman Antiquity" in *Letter-writing Manuals and Instruction from Antiquity to the Present*. C. Poster and L. C. Mitchell (eds.). Columbia, SC: University of South Carolina Press, pp. 21-51.
- Quintilian (2002). *The Orator's Education*. vols. 1-5, edited and translated by Donald A. Russel, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Reichel, G. (1909). *Quaestiones progymnasticae*. Leipzig: Typis Roberti Noske Bornensis.
- RG* = *Rhetores Graeci* (1854). (vol. II). ed. Leonardus Spengel. Lipsiae: Sumptibus et typis B. G. Teubneri.
- RLM* = *Rhetores Latini Minores*. (1863). ed. Carolus Halm, Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri.
- Seneca (1920). *Epistles*, vol. 2 (epistles 66-92). translated by Richard M. Gummere. Cambridge, MA: Harvard University Press, London: William Heinemann, Ltd.
- Sherwin-White, A. N. (1966). *The Letters of Pliny: A History and Social Commentary*. Oxford: Oxford University Press.
- Trapp, M. B. (2003). *Greek and Latin Letters*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Xenophon (1914). *Cyropaedia*. vol. 1, translated by Walter Miller, Cambridge, MA: Harvard University Press, London: William Heinemann, Ltd.